

Machiavelli

En de politiek-militaire arena (slot)

J.F.W. van Angeren en drs. A.J. Vinke - kolonel en majoor van de Koninklijke Luchtmacht

Menig document dat wordt geschreven op een „Haagse (militaire) staf” is een politiek document. Zo’n document komt tot stand in een politiek-militaire context. Er wordt aan gewerkt door militaire en burgerambtenaren en door de politieke top van het ministerie. De „omgeving” waarin enerzijds de operationele of militaire besluitvorming plaatsvindt en anderzijds het politieke debat zich afspeelt, zou men kunnen zien als twee arena’s: de (ambtelijke) militaire arena¹ en de politieke arena. Formeel zijn deze strikt gescheiden. De bewindslieden zijn politiek verantwoordelijk en bedrijven dus politiek. De ambtelijke (al dan niet militaire) top heeft als taak het adviseren en ondersteunen van de bewindslieden en het voorbereiden, respectievelijk (laten) uitvoeren van het beleid. Het zal reeds na deze korte schets van verantwoordelijkheden duidelijk zijn dat beide arena’s zeer nauw verbonden zijn. Sterker nog, hoezeer formeel ook sprake is van een scheiding, in de praktijk zijn de politieke en de militaire arena voor een (belangrijk) deel met elkaar verweven en overlappen elkaar. Met het oog daarop rijst vaak de vraag of, en in welke mate, militairen zich moeten of mogen begeven in de politieke arena. Veelvuldig wordt het gevaar beschreven van militairen die „politiek gaan bedrijven”. In dit kader moet men onderscheid maken tussen „politiek bedrijven” en „het militaire bedrijf vertegenwoordigen in de politieke arena”. Met het oog op

dat laatste is het niet slechts legitiem, oorbaar en wijs als (top)militairen zich in de politieke arena begeven; het is zelfs niet te vermijden. De militaire organisatie is immers geen „dood” orgaan. De krijgsmacht wordt gevuld met levende mensen, met hun eigen inzichten en belangen. Voor een goed functionerend (militair) bedrijf is een overlap van politieke en militaire arena dus een „must”. De grens waarbinnen (top)militairen zich „politiek mogen gedragen” ligt overduidelijk bij „het in de politieke arena behartigen van de veiligheidsbelangen van de staat en de functie van de krijgsmacht daarin”.

Opereren van militairen in de politieke arena kan echter een probleem opleveren, want door velen – ook binnen de militaire gemeenschap – worden de politiek en politici met argusogen bekeken. De wijze van opereren op politiek niveau, zeg maar in de politieke arena, wordt vaak gewantrouwd. Niet zelden veroordelen mensen hetgeen op politiek niveau plaatsvindt. Een veroordeling lost echter niets op en is daarenboven wel erg goedkoop. Bovendien is daartoe lang niet altijd aanleiding. Natuurlijk zijn er ook politici die fouten, en mogelijk zelfs misbruik maken van hun positie. De achterdocht die bij militairen leeft t.o.v. het opereren in de politieke arena, wordt echter vaak veroorzaakt door gebrek aan kennis van de spelregels die gelden binnen het politieke spel. De vergelijking met de sport dringt zich hierbij op. Voetbal en rugby hebben in bepaalde opzichten overeenkomsten. De spelregels wijken echter wezenlijk van elkaar af. Er ontstaat dus verwarring als je een rug-

bywedstrijd beoordeelt op basis van de voetbalspelregels. Een écht probleem ontstaat, indien iemand tijdens een voetbalwedstrijd de rugbyspelregels meent te moeten toepassen.

Dit artikel beoogt de misverstanden, het gebrek aan kennis en het onbegrip enigszins weg te nemen. We gaan ervan uit, dat de regels die gelden in de militaire arena gevoeglijk bekend zijn. De regels die gelden binnen de politieke arena zijn in belangrijke mate beïnvloed door – wat bekend staat als – de realistische politieke visie, die goeddeels is terug te voeren op hetgeen is beschreven door Machiavelli.

Zoals blijkt uit het eerste deel van het eerste artikel (*Machiavelli en zijn politieke leer: Zijn list en bedrog toepasbare loffelijke eigenschappen?*), zou men Machiavelli’s denken grofweg als volgt kunnen samenvatten.² Hij richtte zich op het optimale gebruik van macht (voor het bereiken van de doelstellingen van een staat). Hij constateerde bijv. dat vrede niet wordt bewaard door een beroep op een hogere orde te doen, maar door een machts-evenwicht te bewaren. Zijn denken vertegenwoordigde een vorm van politiek, die los stond van de gangbare moraal en vormde daardoor een breuk met de christelijke traditie, die vóór de Renaissance gebruikelijk was. De theorie van de internationale politiek die Machiavelli ontwikkelde was gebaseerd op praktische, realistische uitgangspunten. Zijn nuchtere, maar ook pessimistische en zelfs cynische interpretatie van de politiek, is tot

¹ We beperken ons in het vervolg van het artikel voornamelijk tot de militaire dimensie van de ambtelijk-militaire arena.

² Williams, Wright en Evans, blz. 70.

vandaag de dag de leidraad van de politiek die het eigen (staats)belang als uitgangspunt van politiek handelen kiest en daarbij geen hogere normen erkent.³

De vraag over de hedendaagse betekenis van Machiavelli kan zich richten op:

– zijn de mechanismen in de maatschappij en het huidige leiderschap nog net zo als in zijn tijd?

– is de handelwijze die hij in die context voorstond nog mogelijk (en wijs)? Uit dit artikel zal blijken dat Machiavelli ook tegenwoordig nog niets aan betekenis heeft ingeboet. De „echte wereld” waarin politici moeten opereren vergt van hen een grote dosis realiteitszin (*Realpolitik*). Het is daarom zinvol die hedendaagse politieke arena eens nader onder de loep te nemen en haar te vergelijken met de huidige militaire arena.

Politieke versus de militaire arena

Het citaat in het kader hiernaast lezend zal menig lezer zich afvragen waarom wij Don Quichot ten tonele voeren. Wat heeft Don Quichot te maken met Machiavelli. Wel, eigenlijk niets en juist daarom zo veel: het zijn elkaars tegenpolen. Hoewel beide „kinderen” zijn van dezelfde historische periode: de *Renaissance* – Machiavelli levend in de 15e eeuw en Don Quichot, als geesteskind van Michael de Servantes Saavedra, ca. 100 jaar later is Machiavelli de pragmaticus en Don Quichot de idealist. Wij hebben niet de intentie Don Quichot te hanteren als symbool voor het militaire denken. Hoewel idealisme, ridderlijkheid en edelmoedigheid iets is waarin menig militair zich herkent, gaat dat bepaald niet op voor de dwaasheid en onpraktische benadering van Don Quichot. We hebben

„Wat ben je toch onwetend in het ridderlijke, Sancho!” antwoordde Don Quichot. „Zwijg stil en oefen geduld; de dag zal komen waarop je met eigen ogen zult zien hoe eerzaam het is deze roeping te mogen volgen. Of zeg mij eens, bestaat er ter wereld geen groter voldoening dan zegepralend uit den slag te treden, dan wel is er enige vreugd te vergelijken met triomf over den vijand? Geen, immers.”

„Dat zal wel”, antwoordde Sancho, „al weet ik daar zo niet van; maar wat ik wel weet is dat wij sedert wij dolende ridders zijn, of liever sinds U Edele dat is ... nog nooit een slag hebben gewonnen ...”

De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha, van Miguel de Cervantes Saavedra, blz. 121.

Don Quichot gekozen om aan te geven dat een mens zich moet aanpassen aan zijn tijd en omgeving en niet – zoals Don Quichot – de normen en waarden van een vergangen tijd (voor hem de riddertijd) kan hanteren in een volledig nieuwe of andere tijd of situatie. Don Quichot was een zielig figuur omdat hij zich niet wist aan te passen. Hij leefde met al zijn hoge morele waarden in een andere geesteswereld en hanteerde bij gevolg een achterhaald referentiekader.

Wat een militair in de politieke arena moet voorkomen is gedrag à la Don Quichot. Don Quichot wordt dus ten tonele gevoerd als waarschuwing tegen een soort gedrag dat tot niets leidt. Immers, de politieke en militaire arena vertegenwoordigen twee afwijkende culturen! Menig militair die wordt geplaatst op het politieke niveau van ons defensiebedrijf ondergaat een cultuurschok. Militairen moeten wennen aan het feit dat pragmatisch handelen in de politieke arena de boventoon voert i.t.t. het idealisme⁴, dat overheerst in de militaire arena. Waar politici soms kunnen genieten van het politieke spel,

gaat het militairen minder om het spel en meer om de kniekers. Een probleem is dus de binding die militairen – mede als gevolg van hun *lifetime*-carrière – hebben met het produkt; ze kunnen daardoor minder „genieten” van het politieke proces, dan (relatieve) buitenstaanders.

De genoemde tegenstelling tussen pragmatisme en idealisme is één van de in het oog springende verschillen tussen de politieke en de militaire arena, die nadere beschouwing verdient. Alvorens wat nader wordt ingegaan op de specifieke tegenstellingen tussen de politieke en de militaire arena, zullen eerst enige algemene kenmerken van de politieke arena worden geschetst.

Algemene kenmerken politieke arena

If everyone were perfectly agreed on ends and means, no one would ever need to change the way anyone else behaved. Hence no relations of influence or power would arise. Hence no political system would exist. ... Conflict and politics are born as inseparable twins.

Robert A. Dahl, blz. 72.

In de politiek is in wezen alles betrokken; op politiek niveau bepaalt de gekozen invalshoek vaak de uitkomst. Politiek erkent dat men vanuit twee (of meer) – alle legitieme, maar tegengestelde – invalshoeken tot twee (of meer) volledig tegenstrijdige (maar alle als juist ervaren) conclusies kan komen. Politiek is daarbij de kunst van het maken van keuzes tussen – van die legitieme, maar elkaar wederzijds uitsluitende – visies. Bovendien, en dat is een zeer belangrijk gegeven, moeten politici hun beslissing aanvaardbaar maken voor alle partijen. Politiek bedrijven is dus keuzes maken. Niet zozeer tussen goed en kwaad; dat is gemakkelijk⁵. Politiek is ook de vaardigheid te beslissen en toch de boel bij elkaar houden. Poli-

³ Van der Pijl, blz. 18 en 19.

⁴ Natuurlijk wordt hier niet bedoeld 'blind' idealisme. Het gaat om een doelgericht idealisme, met beide benen op de grond, naar een tevoren vastgesteld doel, via van tevoren vastgestelde wegen, in keurig omschreven plannen.

tiek bedrijven is daarmee het zoeken naar een balans tussen geven en nemen.

Het is voor een leider niet noodzakelijk minzaam, trouw, eerlijk en menslievend te zijn! Het is veel nuttiger als een leider die eigenschappen lijkt te bezitten! Immers, iedereen ziet wat ge schijnt te zijn, maar weinigen bemerken hoe ge in werkelijkheid zijt!

Gelijk en waarheid in de politiek

Politiek is, zoals gezegd de kunst van het maken van keuzes tussen – legitieme, maar elkaar wederzijds uitsluitende – visies. Het is ook de vaardigheid te beslissen, maar de zaak toch bij elkaar te houden. Politiek is voorts het zoeken naar een balans tussen geven en nemen en is daarnaast de kunst van het bereiken van het haalbare in een situatie waarin iedereen (vanuit zijn eigen invalshoek) gelijk heeft. In die wereld is gelijk hebben onmogelijk; gelijk in de absolute zin bestaat niet. Gelijk hebben is dan ook in de politiek irrelevant; het gaat om het gelijk krijgen. Politici zullen dan ook bij het nemen van hun beslissingen veel moeten afgaan op hun intuïtie, wat wij in ons jargon wel noemen: *gut-feeling*. In de politiek zal men daarom menigee horen verzuchten: „Wat is wijsheid?” Dat betekent vaak

het zoeken naar compromissen. Wat men daarbij ook moet bedenken, is dat politieke besluitvorming vaak het begin is van een ingewikkeld en langdurig proces. Soms is men in zo'n onoverzichtelijke situatie gedwongen „tollen vast te zetten” via een arbitraire beslissing, om vervolgens gevolgen van verdere beslissingen te kunnen overzien. Of men gelijk blijkt te hebben gehad wordt later pas duidelijk. Of men ook gelijk blijkt te krijgen is vervolgens weer een vraag van andere orde.

Om zo'n compromis „verkoopbaar” te maken zal men vaak „onduidelijk” moeten zijn om daarmee alle partijen zich in de conclusie te laten herkennen. Vaagheid is dus nodig in het gevecht om „gelijk te krijgen”. Men spreekt ook wel over het „scheppen van een kunstmatige werkelijkheid”. Dat wil zeggen dat op allerlei manieren, o.m. gebruik makend van de media, wordt getracht een beeld te creëren van de situatie, die het best past bij het nagestreefde doel.⁵ Behalve de eerder genoemde eigenschappen gaat politiek ook over het verkrijgen van zoveel macht dat men gelijk kan krijgen. Politiek is daarmee een machtspeel, waarbij inhoud en vorm wezenlijk van elkaar kunnen verschillen.⁷ Dat betekent tevens dat de argumenten die leiden tot de conclusie over wat men moet bereiken, (vaak) niet dezelfde zijn als de argumenten die leiden tot het bereiken van dat doel. Het maken van beleid kan daardoor in een andere context plaatsvinden dan het uitvoeren (en verkopen) van dat beleid. Het nemen van beslissingen neemt daarbij een bijzondere plaats in.

Jan Boerdam gaat zelfs zo ver het volgende te beweren:

„De democratie is een mooi voorbeeld van een passend ritueel dat is verzonnen om maatschappelijke tegenstellingen onschadelijk te maken”

Jan Boerdam in zijn artikel „Een kaartje voor de verzorgingsstaat”, NRC Handelsblad 9 april 1994.

Anderzijds mag van politici op bepaalde momenten méér worden verlangd dan de vaardigheid om de boel bij elkaar te houden – hoe belangrijk dat op zich ook is. Het gaat hier om de eeuwige afweging tussen tactiek en strategie, tussen pappen en nathouden en de politieke gok om een ruk te geven aan het roer. Met alle risico's van dien.

Editoriaal NRC Handelsblad 13 febr. 1993.

Pragmatisme in de politiek

Politiek gaat dus over het maken van keuzes. Hierbij kan men kiezen voor een ethische en moreel hoogstaande oftewel normatieve benadering, danwel voor een pragmatisch georiënteerde of realistische benadering. Symbolisch voor de pragmatische benadering is onder meer de uitspraak ooit gedaan door premier Lubbers: „Als het niet gaat zoals het moet, moet het maar zoals het gaat.” Ook Machiavelli onderkende dat in de praktijk een realistische benadering de meeste kans op succes geeft:

Een mens, die onder alle omstandigheden het goede wil doen, gaat ten onder te midden van de velen, die niet goed zijn. Een leider dus, die zich wil handhaven, moet leren nu en dan niet goed te zijn.

Met name bij sommige Nederlandse politici bestaat soms „belangstelling voor belangeloosheid, of ... een oer-Nederlandse dosis moralisme: onverdachte belangeloosheid (te) beschouwen als een typisch produkt van wat wel eens de weg-met-ons-school ... is genoemd”⁸. Maar het merendeel der politici bedrijft politiek langs de genoemde realistische lijnen. Men zal als gevolg hiervan zelden in politieke kringen een veroordeling horen van wat kan worden omschreven als „machtspolitiek”. Politici weten als geen ander dat de wereld is zoals zij is en niet zoals men haar wenst. Niet onbelangrijk in dit verband is het

⁵ Absoluut goed en absoluut kwaad zijn soms ook moeilijk te definiëren. Het gaat erom wat de politicus als goed en kwaad ervaart, en dat kan bij veel politici verschillend zijn. Maar toch, als in hun belevingswereld de keuze gaat tussen goed en kwaad is dat niet moeilijk.

⁶ Het dilemma daarbij is dat vaagheid en het scheppen van een „kunstmatige realiteit” weliswaar kan leiden tot grotere aanvaardbaarheid, maar vervolgens afbreuk kan doen aan de geloofwaardigheid, hetgeen weer leidt tot afname van de aanvaardbaarheid. Men kan dus niet onbeperkt gebruik maken van deze methodiek.

⁷ Zo kan men genoodzaakt zijn de benzineaccijns te verhogen om daarmee de financiële positie van de Staat te verbeteren (doel is „meer geld”). Als argument gebruikt men echter het terugdringen van het autoverkeer (verbeteren milieu).

⁸ Oud-ambassadeur van Nederland in Bonn, J.G. van der Tas in NRC 24 mei 1993.

feit dat in de politiek – vrijwel – uitsluitend het resultaat telt. Ook Machiavelli had dat begrepen:

Het is inconsistent om enerzijds Hannibal's grote daden te bewonderen en anderzijds de voorname oorzaak te veroordelen, die deze roemrijke verrichtingen mogelijk maakte: zijn wreedheid.

De huidige politieke praktijk kent voorbeelden van beslissingen, die wellicht niet de schoonheidsprijs verdienen, maar wel tot het gewenste resultaat leidden. „Lekken” richting pers is zo'n voorbeeld. Men gaat door voor geniaal als het lukt en loopt het risico te worden verguisd als het mislukt. Maar *that's all in the game!*

Legitimiteit en legaliteit in de politiek

Wat eveneens een belangrijk punt van overweging is, is dat politici de norm vaststellen; zij maken de wet. Daarbij zijn zij grensverleggend bezig. Niet alles is nog geregeld en wat geregeld is, blijkt vaak in de praktijk net niet volledig aan te sluiten bij de werkelijkheid. Wat zij hebben vastgesteld bepaalt de legaliteit van iets. Maar voorafgaand aan die legalisering vindt veelal eerst een legitimatie plaats. Legitiem is „wat je in alle oprechtheid, vanuit jouw eigen perspectief, te rechtvaardigen vindt, zonder dat je je daarbij voor 100% kunt baseren op de wet”. Zoals al eerder werd betoogd berust wat legitiem of rechtmatig is dus op een inschatting, een perceptie. De politiek moet kiezen of iets legitiem is en kan dat vervolgens tot uitdrukking brengen door iets te legaliseren. Met andere woorden: legitieme zaken kun je legaal maken door ze vast te leggen in de wet. Wie zich bevindt op het niveau van de regelgever (wetmaker), de politicus dus, bevindt zich op het snijvlak van legaliteit en legitimiteit. Zaken van een hogere orde kunnen legitimiteit verschaffen aan iets dat strikt genomen illegaal lijkt te zijn. Opmerkelijk was in dit kader de volgende uitspraak:

„Het gerechtelijk onderzoek terzake komt neer op criminalisering van verschillen van inzicht over beleidskwesties, die thuishoren in de politieke arena.”

President George Bush dec. 1992 bij het verlenen van gratie aan Casper Weinberger naar aanleiding van het Iran/Contra-schandaal.

Zijn daardoor politici (in alle opzichten) boven de wet verheven? Natuurlijk niet! Het is echter zo – en moet ook zo zijn – dat de vanzelfsprekendheid waarmee in niet-politieke kringen de wet als vaststaand feit wordt ervaren, in mindere mate geldt in politieke kringen.

De politieke en militaire arena met elkaar vergeleken

Verantwoording

In de politieke cultuur speelt de verantwoording tegenover de kiezer een hoofdrol. Kiezers zijn in beginsel niet deskundig. Ingewikkelde materie moet daarom vaak simpel, soms zelfs simplistisch worden uiteengezet. Argumenten zijn daarbij ondergeschikt aan symbolen. Wij plegen dat wel eens laatlunkend aan te duiden met: „een politicus moet scoren”. Gelet op de specifieke verantwoordelijkheid van de politicus tegenover degenen die hij vertegenwoordigt is zo'n opmerking, met een wat minachtende ondertoon, echter niet „fair”.

In de militaire cultuur speelt verantwoording t.o.v. „meerdere” en „minderen” de belangrijkste rol. Meestal zijn ze allemaal deskundig en moeten ze dus genuanceerd, op basis van argumenten worden geïnformeerd. Informatieuitwisseling geschiedt meestal op basis van concrete gegevens.

Als leider moet gij zich nooit, tenzij in uiterste noodzaak, met iemand verbinden die machtiger is dan gij om een derde te bestrijden. Immers als hij overwint bevindt gij u in zijn macht; dit moet indien enigszins mogelijk worden vermeden.

Belangen

Politici moeten belangen afwegen, die bovendien vaak vaag zijn. Het maken van een keuze wordt daardoor bemoeilijkt. Het vergt de nodige visie en inschattingsvermogen. In de militaire cultuur zijn belangen veel concreter. Duidelijkheid is immers nodig voor het opereren op zich. Ook op militair vlak moeten keuzes worden gemaakt, maar die zijn veel tastbaarder. Er is veel vaker sprake van goede en slechte keuzes. Kennis is vaak belangrijker dan visie of perspectief. Bij militairen spreekt men veel vaker van een „foute beslissing” dan bij politici. Politici maken „foute inschattingen”.

Duidelijkheid en beslissingen

In de militaire arena heerst duidelijkheid. Wie kent bijv. niet de regels: „regel 1: de commandant heeft gelijk; regel 2: indien de commandant geen gelijk heeft treedt automatisch regel 1 in werking.” Modern leiderschap vergt dat inspraak wordt toegestaan, waar de beschikbare tijd zulks toestaat. Na verloop van tijd neemt evenwel de commandant een beslissing en allen voeren die loyaal uit.

In de politieke arena is een beslissing zelden definitief. Een beslissing van een minister kan in het kabinet worden teruggedraaid, vervolgens in het parlement en desnoods – na verkiezingen – door een nieuw kabinet. In de praktijk begint in de politieke arena de strijd om het gelijk vaak pas echt nadat (op enig niveau) een beslissing is genomen. In de *Realpolitik* is het nl. zo, dat zodra er een beslissing is gevallen, tevens het standpunt van de beslisser bekend is. Tegenstanders van dat standpunt zijn vervolgens in staat veel effectiever de genomen beslissing aan te vallen. Aangezien dus het gevecht vaak pas echt begint zodra er een beslissing is gevallen, hanteren politici de volgende les (die duidelijk anders is als in de militaire cultuur): neem beslissingen zo laat mogelijk! Soms ook kiest men daarom voor de methode om „een probleem op te lossen door het te negeren”. Zo in de zin van: „als je er niet aan denkt, of er althans niet over

praat, komt er vanzelf een oplossing, al dan niet vanaf – wat dan heet – de werkvloer”. Men legt zich vervolgens neer bij dit „voldongen feit”.

Wanneer strijdende partijen van dien aard zijn dat gij de overwinnaar niet behoeft te vrezen, is het des te wijzer geen partij te kiezen

Argumenten

In de militaire arena pleegt men beslissingen te nemen op basis van herkenbare, verifieerbare – zo mogelijk na te rekenen – argumenten. Een kritische beschouwer zal opmerken dat ook binnen het militaire bedrijf menigmaal „doelredeneringen” worden gevolgd. Maar zelfs indien dat het geval is, doet men een poging subjectieve elementen te objectiveren. Omdat in de militaire arena het primaat van de leider duidelijk wordt erkend, zullen zelfs geobjectiveerde subjectieve argumenten door de gemeenschap als valide argument worden aanvaard en loyaal meegenomen in de verdere besluitvorming. Daarom hoeft men beslissingen ook minder „verkoopbaar” te maken.

In de politieke arena doen argumenten (in militaire zin) veel minder ter zake. Een keuze tussen onverenigbare grootheden is zelden te beargumenteren. *Gut-feeling* of intuïtie speelt een voorname rol.

Conclusie

Men kan concluderen dat de waarden en normen binnen de politieke arena anders zijn dan die binnen de militaire arena. Dat komt niet doordat militaire „goed” zijn en politici „slecht” of omgekeerd, en ook niet doordat er in elk der arena's volledig andere doelstellingen worden nagestreefd. De doelstelling (namelijk „succes”) is gelijk, of het nu gaat over het parlement of over het slagveld, maar het is de weg erheen, de praktijk, die verschilt. De militaire arena vergt daarvoor andere spelregels dan de politieke. Toepassen van politieke regels in het militaire „spel” leidt tot misver-

standen en omgekeerd. Militairen die in hun functie de politieke arena moeten betreden moeten zich dit verschijnsel realiseren. Het heeft voor hen geen nut en het geeft ook geen pas de politieke cultuur en handelwijze ter discussie te stellen of te veroordelen. Zij zullen de flexibiliteit moeten opbrengen zich aan te passen.

Dit artikel richt zich primair op de militaire lezer en daarmee op diens handelen in de politieke arena. Politici van hun zijde dienen zich echter eveneens de eigen cultuur van de militaire arena te realiseren. Ook zij zullen zich moeten aanpassen in die gevallen dat zij de militaire arena betreden. Ook zij kunnen hun werkwijze niet onverkort hanteren als ze acteren in de militaire arena. Doen ze dat wel, dan lopen zij het gevaar beticht te worden van manipulatie. Zij zullen dan waarschijnlijk worden aangemerkt als onbetrouwbaar en vervolgens op afstand worden gehouden. Men zou het ook als volgt kunnen formuleren. Het is een feit dat de ruimte die de politieke cultuur biedt aan politici hen in staat stelt – desgewenst naar willekeur – beslissingen te nemen. Maar zelfs als zij dat doen binnen de politieke arena zal dat vaak al op de nodige weerstand stuiten. Daarentegen zal het naar willekeur handelen in de militaire arena, je geloofwaardigheid volledig aantas-

ten. Dat geldt voor zowel militairen als politici.

Ten slotte

Plaatsing van een militair op een „Haagse staf”, in het bijzonder op het ministerie (de CO), en dan m.n. wat dichter bij de (politieke) top, betekent vaak iemand parachuteren van de ene cultuur in de andere. Deze militairen zijn jarenlang opgegroeid met hun eigen spelregels. Ze moeten zich er echter van bewust zijn, dat er in de politieke arena een ander spel wordt gespeeld en dat er (dus) andere regels gelden. Weinigen beseffen hoe groot deze overgang in de praktijk is. Het is juist daarom jammer, dat er in de opleiding van (top)militairen zo weinig aandacht wordt besteed aan de verschillen tussen de politieke en militaire arena. Men moet het nu met vallen en opstaan in de praktijk zelf leren. Enige aanvullende gerichte scholing zou zeker van nut kunnen zijn. Bestudering van Machiavelli, naast Von Clausewitz c.s., onder meer tijdens de Hogere Vorming van officieren, zou bijv. volledig op zijn plaats zijn. Daarnaast zou men ook moeten streven naar het eerder in de loopbaan plaatsen van militaire functionarissen (waarvan men verwacht dat zij in de toekomst een topfunctie zullen gaan bekleden) bij de Centrale Organisatie.

Literatuur

- E. Barincou – *Niccolo Machiavelli in Selbstzeugnissen und Bilddocumenten*. Hamburg (1958).
A. Ehnmark – *De geheimen van de macht. Een essay over Machiavelli*. Stockholm (1986).
N. Machiavelli – *De Heerser*. Amsterdam (1981).
N. Machiavelli – *De Vorst*. Uit het Italiaans vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door dr. J.F. Otten. Gommer/Becht (1990).
N. Machiavelli – *Gedanken über Politik und Staatsführung*. Deutsche Gesamtausgabe. Stuttgart (1977).
R.R. Palmer and J. Colton – *A History of the Modern World*. New York (1978).
G.H. Sabine en Th. L. Thorson – *A His-*

- tory of Political Theory*. Indiana University. USA (1981).
Q. Skinner – *Machiavelli*. Oxford (1981).
H. Williams, M. Wright en T. Evans (red) – *International relations and Political Theory*. Open University Press. Buckingham (1993).
K. van der Pijl – *Wereldoorlog en Machts-politiek, visies op de internationale betrekkingen van Dante tot Fukuyama*. Het Spinhuis (1992).
R. A. Dahl – *Modern political Analysis*. Prentice Hall Inc. (1963).
M. de Cervantes Saavedra – *De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha*. Vertaling J.W.F. Werumeus Buning en C.F.A. van Dam (12e druk) Querido (1993).